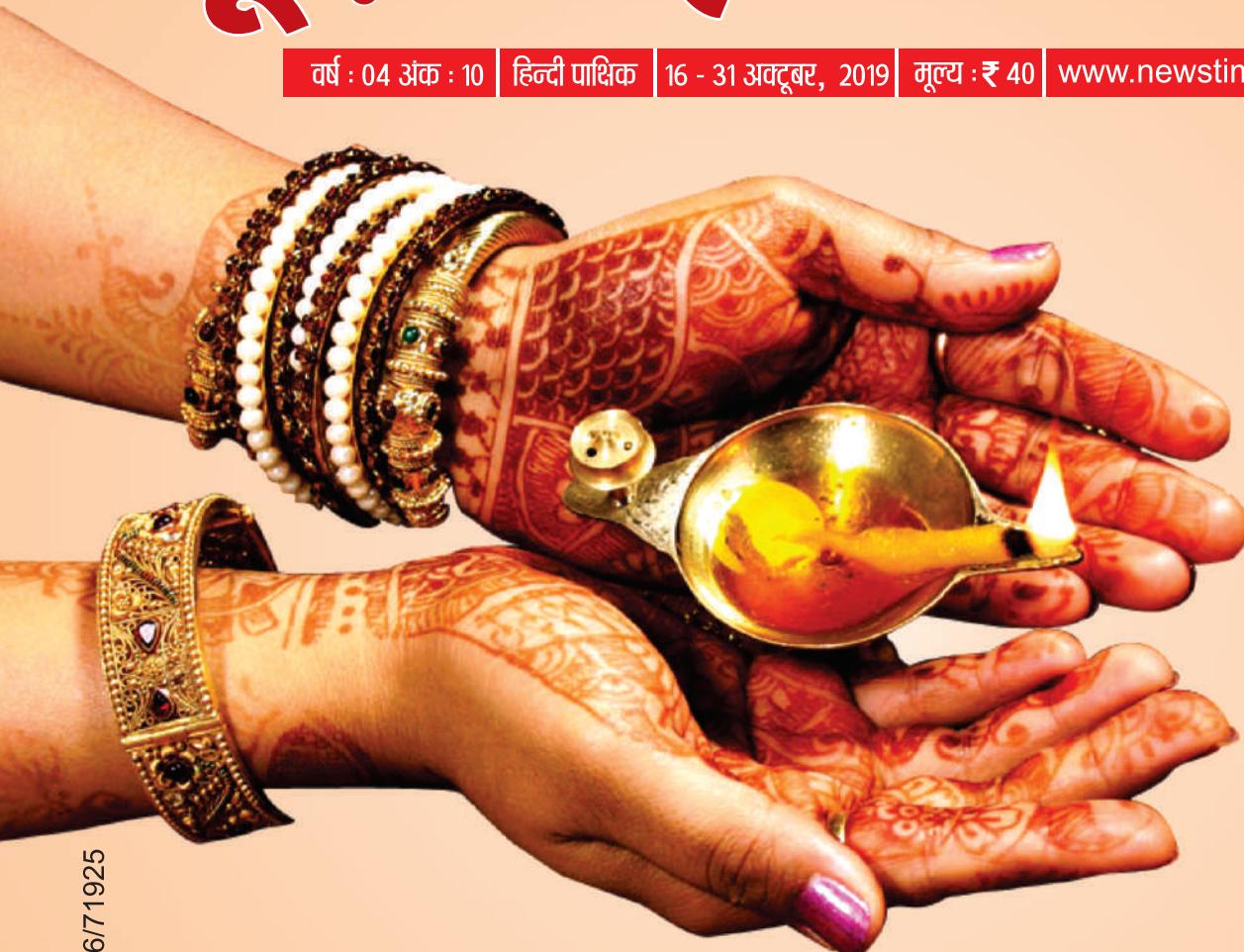


# न्यूज़ टाइम्स पोर्ट

वर्ष : 04 अंक : 10 | हिन्दी पार्श्विक | 16 - 31 अक्टूबर, 2019 | मूल्य : ₹ 40 | [www.newtimespost.com](http://www.newtimespost.com)



UPHIN/2016/71925

## घर-घर दीप जले

सियासत

नजरिया

पर्यावरण

2022 का सेमीफाइनल है  
यूपी के उपचुनाव

धर्म-सम्प्रदाय की सीमा  
से पहले है दीवाली

...तो निगल जाएगी  
ग्लोबल वार्मिंग!

## भारत में चक्रवाती बारिश और बाढ़ का प्रकोप, हर साल बढ़ रहीं घटनाएं

# ...तो निगल जाएगी ग्लोबल वार्मिंग !

पहाड़ी क्षेत्रों में अत्यधिक तबाही, धूल भरी आंधी, चक्रवाती तूफान और भूस्खलन का दौर वर्ष 2014 के बाद से अमेरिका से शुरू हुआ और अब दुनिया भर में ऐसी घटनाएं कई गुना बढ़ गई हैं। यह समस्या केवल मानव निर्मित ग्लोबल-वार्मिंग के कारण है, जिसने पारिस्थितिक प्रणाली को पूरी तरह से अप्रभावी बना दिया है। ध्रुवीय क्षेत्रों में बर्फ पिघलने से समुद्री सतह बढ़ेगी और पृथ्वी के धूमने की गति और कोण में परिवर्तन आने की आशंका है। अगर ऐसा हुआ तो वह इस खूबसूरत पृथ्वी के लिए काला दिवस होगा।



डॉ. भरत राज सिंह

महानिटेराक  
स्कूल ऑफ मैनेजमेंट साइंसेस,  
लखनऊ  
मो. 9415025825

**भा**

रत तीन तरफ से तटीय और चौथी तरफ से हिमालय की पहाड़ियों से घिरा है। सवा अरब से ज्यादा की आबादी में करीब 17 करोड़ यानी 14.2 प्रतिशत आबादी तटीय क्षेत्रों में रहती है। ये क्षेत्र सामान्यतः निचले इलाकों में पड़ते हैं, लेकिन वहां आबादी घनी है। वहां बाढ़ के विनाशकारी प्रभाव की आशंका रहती है। इस वर्ष इन तटीय क्षेत्र में बाढ़ और हिमालय क्षेत्र में भूस्खलन के कई प्रभाव रहे।

पांच वर्षों में पठारी क्षेत्र में तूफान व हिमालय क्षेत्र में भूस्खलन का विनाशकारी असर ही है कि आज देश में बड़े चक्रवाती तूफानों और तेज हवा के साथ तटीय क्षेत्रों में भारी बारिश हो रही है। उसका दबाव पठारी क्षेत्रों में होने से मध्य प्रदेश, उत्तर प्रदेश और बिहार तक में जल प्रलय जैसा दृश्य है। हर साल इसका विनाशकारी प्रभाव बढ़ रहा है। आइए कुछ घटनाओं के माध्यम से इसे जानने का प्रयास करते हैं-

### केदारनाथ आपदा

उत्तराखण्ड में केदारनाथ घाटी व उसके अन्य हिस्सों में वर्ष 2013 में 16-17 जून को अभूतपूर्व भूस्खलन व विनाशकारी बाढ़ आई थी। केदारनाथ मंदिर के पास 16 जून को साढ़े सात बजे के करीब भूस्खलन और तेज बारिश ने भीषण तबाही मचाई। सिर्फ़ इस लेखक ने घोषणा की थी कि यह बादल फटने जैसी घटना नहीं है। हिमालय की ऊँचाई पर ग्लोबल वार्मिंग के कारण घने ग्लेशियर में दरार आने के कारण ऐसा हुआ है। भारी ग्लेशियर की चादरें पहली बारिश में टूटकर



नीचे आ गई हैं। इस तरह के भूस्खलन और मिट्टी के खिसकने की घटनाएं हिमालय क्षेत्र में काफी तेजी से बढ़ने की आशंका है। यह पूरे हिमालय क्षेत्र के जन-जीवन के लिए घातक है।

### आंध प्रदेश में चक्रवाती तूफान 'हुदहुद'

12 अक्टूबर, 2014 को चक्रवाती तूफान 'हुदहुद' 185 किमी प्रति घंटा की रफ्तार से आंध्र

प्रदेश के विशाखापत्तनम के पास तट से टकराया। विशाखापत्तनम में साइक्लोन वार्मिंग सेंटर में हवा के झोंकों की तीव्रता अधिकतम 260 किमी प्रति घंटा रिकॉर्ड की गई। शहर में लगे डॉपलर मौसम रडार ने तूफान का केंद्रबिंदु 66 किमी व्यास का मापा गया था। तेज हवा से दूरसंचार लाइनें उखड़ गईं। रडार को भी क्षति पहुंची जिससे अंकड़े एकत्र करने की प्रक्रिया बाधित रही। हालांकि 'हुदहुद' धीरे-धीरे कमज़ोर हो गया क्योंकि यह जमीन पर उत्तर की ओर घुमावदार

## પર્યાવરણ

ચક્કર કાટ રહા થા। બંગાલ કી ખાડી વાલે તૂફાન તો ભૂમિ પર જલ્દ ફૈલકર સમાત્ત હો જાતે હું, લેકિન 'હુદુહુદ' એકમાત્ર ઉચ્ચ કટિબંધીય તૂફાન રહા જિસકે અવશેષ ઉત્તર મેં હિમાલય તક પહુંચી।

### ઓડિશા મેં ચક્કવાતી તૂફાન 'ફેની'

ઓડિશા કે ટટ પર 12 અક્ટૂબર, 2013 કો આએ ભયંકર ચક્કવાતી તૂફાન 'ફેની' ને કાફી તેજ હવા ઔર ભારી વર્ષા કે સાથ તટીય જિલોનો મેં કાફી તબાહી મચાઈ। તૂફાન સે ઘરોં, ફસલોં, બિજલી ઔર સંચાર વ્યવસ્થા કો બંદ પૈમાને પર ક્ષતિ પહુંચી। ઇસકે બાદ રાજ્ય સરકાર કો વિશ્વ બૈંક ઔર એશિયાઈ વિકાસ બૈંક કે સહ્યોગ સે પ્રભાવિત જિલોને લેણે પુનર્સ્થાપન ઔર પુનર્નિર્માણ કરાને પડે।

### ગુજરાત મેં 'નીલોફર'

અર્બ સાગર મેં યહ તીસરા સબસે શક્તિશાળી ચક્કવાત 31 અક્ટૂબર, 2014 કરીબ 215 કિમી પ્રતિ ઘંટા કી તીવ્રતા કે સાથ પહુંચી। ભારતીય મૌસૂમ વિભાગ ને ઇસે 'નીલોફર' નામ દિયા થા। યહ ચક્કવાત ભારત ઔર અર્બ પ્રાયદ્વીપ કે બીજી કમ દબાવ વાલે ક્ષેત્ર સે ઉઠ થા। યહ 25 અક્ટૂબર, 2014 કો કમ તીવ્રતા મેં પૈદા હુા ઔર અનુકૂલ પરિસ્થિતિઓને કે કારણ ઉત્તર કી ઓર બંદ ગયા। 26 અક્ટૂબર કો ઇસમે અચાનક તેજી આ ગઈ ઔર ઇસને તેજ ચક્કવાત કા રૂપ લે લિયા। 28 અક્ટૂબર કો ચરમ તીવ્રતા કે સાથ ઇસને દાયરા બઢા દિયા। ઇસકી વજન સે પશ્ચિમી ભારત મેં ભૂસ્ખલન કી આશંકા બંદ ગઈ થી। લોગોનો સુરક્ષિત સ્થાનોને પર પહુંચાને ઔર અન્ય આવશ્યક તૈયારીઓ શુરૂ કર દી ગઈ। લેકિન તૂફાન કમજોર પડકર 31 અક્ટૂબર ગુજરાત કે કમ દબાવ વાલે ક્ષેત્ર મેં સમાપ્ત હો ગયા।

### ગંભીર ચક્કવાત 'ચપલા'

યહ ઉત્તર હિંદ મહાસાગર કે ચક્કવાતી મૌસૂમ કા તીસરા નામિત તૂફાન થા। 28 અક્ટૂબર, 2015 કો યહ પશ્ચિમી ભારત કે દૂર-દરાજ સે ઉઠા। પાની કે તાપમાન મેં રિકોર્ડ ગર્મી ઔર ચક્કવાતી પ્રણાલી સે ઉત્પન્ન હોને કે કારણ ઇસે મૌસૂમ વિભાગ ને 'ચપલા' નામ દિયા। 30 અક્ટૂબર તક ઇસને સંબન્ધ કે પ્રક્રિયા કે માધ્યમ સે અપના ક્ષેત્ર ઔર કેંદ્રબિંદુ વિકસિત કર લિયા। ઉસ દિન, આઈએમ્ડી કે અનુસાર તીન મિનિટ તક 215 કિમી પ્રતિ ઘંટા કી ગતિ સે હવાએં ચલ્યોં।

### ઓડિશા મેં 'તિતલી'

11 અક્ટૂબર, 2018 કો આએ ચક્કવાત 'તિતલી' ને આંધ્ર પ્રદેશ મેં કમ સે કમ આટ લોગોનો કો માર ડાલા ઔર ભૂસ્ખલન કે બાદ ઓડિશા મેં તબાહી કે નિશાન છોડ ગયા। વહ 130-140 કિમી પ્રતિ ઘંટે કી રસ્તાર તટ સે ટકરાયા। દક્ષિણી ઓડિશા ઔર ઉત્તરી આંધ્ર પ્રદેશ કે ટટ કો પાર કરને કે તુરંત બાદ યહ કમજોર પડકર 90-100 કિમી પ્રતિ ઘંટે કી રસ્તાર સે આગે બઢા। મૌસૂમ વિભાગ ને ભવિષ્યવાળી કી થી કી 'તિતલી' તૂફાન રાત તક બિલ્કુલ નિષ્પભાવી હો જાએના। ઇસકે બાવજૂદ ઓડિશા કે કુછ હિસ્સોને

લેણે તેજ બારિશ કા રેડ અલર્ટ જારી કિયા ગયા થા। હાલાકિ ઓડિશા મેં વ્યાપક ક્ષતિ હુંબુ લેકિન કોઈ જનહાન નહીં હુંબુ।

### 'ફેથાઈ' સે કેરલ મેં બાદ

ચક્કવાત 'ફેથાઈ' ને 19 દિસ્સંબર, 2018 કો આંધ્ર પ્રદેશ મેં હજારોં લોગોનો કો ધૂલ વ ભૂસ્ખલન સે વિસ્થાપિત કરને કે લેણે બાધ્ય કિયા। પડેસી તમિલનાડુ, કેરલ ઔર પાંડિચેરી મેં તબાહી મચાને કે ટીક એક મહીને બાદ યથ ચક્કવાત આયા થા। ઇસમે 120 કિમી પ્રતિ કી રસ્તાર સે ચલી હવાઓની વજન સે 45 લોગ મારે ગએ થે। ઘરોં, ફસલોં ઔર બુનિયાદી ઢાંચે કો ભી કાફી નુકસાન હુંબુ થા।

### ઓડિશા મેં 'ફોની'

પૂર્વી ભારત કે તરીય શહર પુરી કે પાસ 03 મર્ચ 2019 કો આએ ઇસ વિશાલ ઉણકટિબંધીય ચક્કવાત ને ભીષણ તબાહી મચાઈ થી। ઇસસે લાખોં લોગોનો પ્રભાવિત હુંબુ। યહ ચક્કવાત 115 મીલ પ્રતિ ઘંટે (એક-શ્રેણી કે 3 તૂફાન કે બારાબર) કી ગતિ સે તટ સે ટકરાયા થા। યહ 20 વર્ષોને ભારત મેં તબાહી મચાને વાલા સબસે તગડા તૂફાન થા। પુરી કે કરીબ 'ફોની' મેં હવા કી તીવ્રતા 180-190 કિમી પ્રતિ ઘંટા થી। યહ ઉત્તર-ઉત્તરપૂર્વ કી ઓર બઢતા હુંબુ પશ્ચિમ બંગાલ ઔર ફિર બાંગલાદેશ કી ઓર બઢતે હુંબુ કેમજોર પડે ગયા। ફિર ભી ખતરનાક સ્થિતિ બની થી કી યહ બાંગલાદેશ કી ઓર સે ભારત કે પૂર્વી તટ તક જાએના, જિસસે 21 લાખ લોગોનો કો વહાં સે વિસ્થાપિત હોને પડેંગા ક્યોંકિ યહ બાદ ઔર ઘાતક તબાહી કો રૂપ લે સકતા થા। સંયુક્ત રાષ્ટ્ર ને ભી ચેતાવની દી થી કી તૂફાન કે રસ્તે મેં 2.8 કરોડ લોગ ખતરે મેં હોય।

### ગુજરાત મેં ચક્કવાત 'વાયુ'

12 જૂન, 2019 કો આએ ઇસ ઉણકટિબંધીય ચક્કવાત 'વાયુ' સે 60 લાખ લોગોનો કો પ્રભાવિત હોને કી આશંકા થી। યહ 12 જૂન કો યહ ઉત્તર-પશ્ચિમ ભારત કી ઓર બંદ રહા થા। ઉસ દિન કેંદ્રીય ગૃહ મંત્રાલય કે પ્રવક્તા ને કહા કી કરીબ તીન લાખ લોગોનો કો 700 આશ્રય ઘરોને સે નિકાલા જાના તથાને। સ્કૂલ-કોલેજ તીન દિન કે લિએ બંદ કર દિએ ગએ થે। 170 કિમી પ્રતિ ઘંટે કી ગતિ સે 'વાયુ' દશકોને બાદ ઉત્તર પશ્ચિમી ભારત પર હમલા કરને વાલા સબસે વિનાશકારી ચક્કવાત થા। ઇસને 12 જૂન કો મુંબુઈ કે પશ્ચિમ મેં લગભગ 300 કિલોમીટર કી દૂરી તથા કી

### ભારત મેં ઇસ બાર મીઠાં ક્ષેત્રોની પર્યાવરણ વર્ષ

#### ઓડિશા મેં 'તિતલી'

ભારત મેં માનસૂન કો બસદી સે ઇંતાજ કીયા જાતા હૈ। યહાં કૃષિ બારિશ પર નિર્ભર હૈ ઔર કૃષિ કી જીડીપી મેં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન હોતા હૈ। ઇસ સાલ માનસૂન કર્ફ રાજ્યોનો મેં કમજોર રહા હૈ, પરંતુ વહાં પર તૂફાની બારિશ ને કહર બરપાયા। ઇસ બાર જુલાઈ-અગસ્ટ મેં ભારી બારિશ કે કારણ ઉત્તરી રાજ્યોનો ઉત્તરાંખંડ, હિમાચલ પ્રદેશ ઔર જમ્પુ-કશ્મેર ઔર હરિયાણા મેં ભૂસ્ખલન સે મુસીબત આઈ। અન્ય ક્ષેત્રોની તરીય કર્નાટક, કેરલ, મહારાષ્ટ્ર મેં

પુરે ઔર મુંબઈ, ગુજરાત મેં બડાદા, અહમદાબાદ, રાજસ્થાન, મધ્ય પ્રદેશ ઔર પશ્ચિમ બંગાલ કે ઉત્તર પૂર્વ ઔર પશ્ચિમી ભારત મેં તૂફાની બાદ આઈ।

અર્બ સાગર સે તેજ હવાઓનો પ્રવાહ કોંકણ ક્ષેત્ર મેં રહા। ટારીય મહારાષ્ટ્ર, કર્નાટક ઔર કેરલ મેં 100 મિની કી વર્ષા સામાન્ય રૂપ મેં હુંબુ તથા 150 મિની તક ભારી વર્ષા સ્થાનીય રૂપ સે હુંબુ। ઇસસે જન-જીવન અસ્ત-વ્યસ્ત રહા। બંગાલ કી ખાડી કે દક્ષિણી ક્ષેત્ર સે આને વાતી તેજ હવા ને પૂરોત્તર ભારત કો તબાહ કિયા। વહાં ક્ષેત્રીય વર્ષા કો વિભાજન તીવ્રતા કે આધાર પર હોતો હૈ।

### ઇસ સાલ 6 અગસ્ટ ઔર ઇસને બાદ કી આપદા

પશ્ચિમી ઔર ઉત્તરી હવા ચલને કે કારણ ગુજરાત, રાજસ્થાન ઔર મધ્ય પ્રદેશ કે એક હિસ્સે મેં 07 અગસ્ટ સુબહ તક 50 મિલીમીટર બારિશ હુંબુ। ઇસસે અચાનક બાદ આ ગઈ। બંગાલ કી ખાડી કે ઉત્તરી હિસ્સે સે ચક્કવાતી સર્કુલેશન ધીરે-ધીરે પશ્ચિમ કી ઓર બદા, જિસસે માનસૂની હવા કે કમ દબાવ કો ક્ષેત્ર બનને સે સ્થાનીય તૌરે પર ગરજ કે સાથ બહુત જ્યાદા બારિશ હુંબુ। 8 અગસ્ટ કો પૂર્વી ભારત, મધ્ય ભારત ઔર ઉત્તરી મૈદાન પર સર્કુલેશન બના રહા હુંબુ ઔર ઊપરી સ્તર પર પશ્ચિમી વિક્ષોભ સે 'સર્જ' ઔર પશ્ચિમી ઉત્તર પ્રદેશ કે ઊપર ચક્કવાતી પરિવલન કે કારણ મુખ્ય રૂપ સે ઉત્તરી મૈદાની ક્ષેત્ર મેં ગરજ કે સાથ બારિશ હુંબુ।

ઇસ અધ્યયન મેં હમને પાયા કી પહાડી ક્ષેત્રોને અત્યાર્થિક તબાહી, ધૂલ ભરી આંધી, ચક્કવાતી તૂફાન ઔર ભૂસ્ખલન કો દૌર વર્ષ 2014 કે બાદ સે અમેરિકા સે શુરૂ હુંબુ ઔર અબ દુનિયા ભર મેં ઐસી ઘટનાએ કરી ગુના બંદ ગઈ હૈનું। સબસે કુરી તરહ પ્રભાવિત ક્ષેત્ર અમેરિકા, કનાડા, બ્રિટેન, ભારત, ચીન, જાપાન, થાઇલેન્ડ, ઑસ્ટ્રેલિયા ઔર ન્યૂઝીલેન્ડ આદિ હૈનું। વહાં લોગોનો કો હતાહત હોને કા ખતરા, બુનિયાદી ઢાંચે કો નુકસાન, ઘરોં, પુલોં વ પોવર સ્ટેશન બના લે જાને કી સ્થિતિ હર સાલ બંદ રહી હૈનું। યહ સમસ્યા કેવલ માનવ નિર્મિત ગ્લોબલ-વાર્મિંગ કે કારણ હૈ, જિસને પારિસ્થિતિક પ્રણાલી કો પૂરી તરહ સે અપ્રભાવી બના દિયા હૈ। વિકસિત ઔર વિકાસશીલ દેશોની જીડીપી કા બડા ભાગ આપદા પ્રબંધન પર ખર્ચ હો રહા હૈ। હમેં પર્યાવરણીય ક્ષતિ કી ભરપાઈ કે લિએ જ્યાદા સે જ્યાદા પ્રેરણ લગાકર હરિયાલી કા ક્ષેત્રોફલ 60 પ્રતિશત તક લાના હોણા હોયા। જલ રિચાર્જ કે લિએ શહરી ઔર ગ્રામીણ ક્ષેત્રોને જલાશ્યોનો પુરુણ સ્વરૂપ મેં લાના હોણા હોયા। સૌર ઊર્જા કા ઉપયોગ બદાના ભી અત્યાર્થિત આવશ્યક હૈ, અન્યથા ધૂવીય ક્ષેત્રોનો બંદ ક્રિયાન્વિત હોયા હૈ ઔર પૃથ્વી કે ઘૂમને કી ગતિ ઔર કોણ મેં પરિવર્તન આને કી આશંકા હૈ। અગર ઐસા હુંબુ તો વહ ઇસ ખૂબસૂરત પૃથ્વી કે લિએ કાલા દિવસ હોણા। સમ્પૂર્ણ જીવ-જંતુ ઔર વનસ્પતિઓ કો અપને અંત કે ભયાનક પરિણામ ભૂગતને હોણે। અબ ભી બક્ત હૈ, જસી સંચેત્રે હોણે જાએં જિસસે સ્થિતિ નિયંત્રણ સે બાહર ન હોણે પાએ। ||